

ВАСИЛЬ ВІКТОРОВИЧ ДЕНИСЮК
(Умань, Україна)

Функціонування повних і коротких форм інфінітива в поезії Миколи Бажана

Анотація: У статті проаналізовано вірші українського поета ХХ ст. Миколи Бажана в аспекті функціонування інфінітивних форм. Зроблено висновок, що митець надає перевагу повним формам інфінітива, які, як і короткі, у контекстах реалізують ту чи ту стилістичну функцію, проте, на відміну від коротких, можуть бути і нейтральними текстовими одиницями. Коротка форма реалізує авторський імператив, вона є ознакою експресії, чіткості, категоричності, наказовості. Значна кількість уживань короткої форми детермінована римою.

Ключові слова: інфінітив, повна форма, коротка форма, стилістична функція, поетичний дискурс

Становлення та функціонування інфінітива в українській мові здавна привертало увагу дослідників. Суть проблеми, порушеної попередниками, зводилася до двох основних моментів: по-перше, становлення повних і коротких форм інфінітива; по-друге, особливості функціонування цих форм головню в текстах ділового або художнього стилю. Незаперечним залишається той факт, що й нині ця проблема є досить актуальною і потребує вирішення. Актуальність зумовлена тим, що живе мовлення сучасних українців репрезентує поступове витіснення форми інфінітива на **-ти**, спричинене впливом російської мови. Натомість в «Українському правописі» (2019) в § 118 читаємо: «Неозначена форма дієслова закінчується на **-ти**» (ПРАВОПИС 2019: 96). Хоч одразу ж у примітці 1 зазначено: «В усному мовленні, а часом і в художньому стилі вживають також і форму інфінітива на **-ть**, коли основа дієслова закінчується на голосний» (ibid.). Чому маємо таку розбіжність? Можливо, твори української художньої літератури також демонструють витіснення літературної норми інфінітива на **-ти**? Чим зумовлений такий паралелізм?

Екскурс в історію становлення інфінітива як неозначеної форми дієслова засвідчив, що давнішою за походженням та основною в українській мові колись і нині є повна форма на **-ти**, з якої внаслідок редуції кінця слова виникла інфінітивна форма на **-ть** (ПІВТОРАК 1968: 26–27; ПІВТОРАК 1974: 15–16; БЕВЗЕНКО 1978: 255–256; ЖОВТОВРЮХ 1980: 220–221; КРИЖАНІВСЬКА 2010: 143–144; ДЕНИСЮК 2013: 72–74;

КУПЧИНСЬКА, ПЛЕЦЬКИЙ 2014: 106; КОЛОЇЗ 2023: 106). Існує думка про утворення повної форми інфінітива на **-ти** з місцевого відмінка колишніх віддієслівних іменників на **tis**, а форми на **-ть** – зі знахідного відмінка на ***tim** (МЕДВЕДЄВ 1964: 226). Уже перші писемні пам'ятки, що дійшли до нас із середини XI ст., засвідчують функціонування обох форм із відчутною перевагою повної. Зрозуміло, що існування в мові паралельних форм як рівнозначних не можливо: якась із них повинна стати основною, літературною, а якась – або занепасти, або нести стилістичне навантаження. Художні твори засвідчують, що занепаду жодної з форм не відбулося (поки що!), тому доцільним видається звернутися до спеціальних стилістичних досліджень. В.С. Ващенко, досліджуючи стилістичні явища в українській мові, докладно зупинився на проблемі функціонування паралельних форм, хоча про інфінітиви на **-ти** і **-ть** коротко зазначив, що «дієслівні паралельні флексії також ампліфікуються, контрастують у певному контексті, а також служать епітетами, підсилюючи експресивність живого мовлення» (ВАЩЕНКО 1958: 59).

Цієї ж думки дотримуються автори академічної праці «Сучасна українська літературна мова. Стилїстика», зазначаючи: «У зв'язку з наявністю двох інфінітивних суфіксів **-ти** і **ть** виникають дуже широкі можливості ампліфікування варіантної форми інфінітива та стилістичного контрастування обох форм. Визначилася функціонально-стилістична сфера вживання інфінітивів на **-ть**: це насамперед розмовна мова, художньо-белетристичний стиль, почасти публіцистика. У кожному жанрі художньо-белетристичного стилю – прозі, поезії, драматургії – вживання короткої форми інфінітива має свою специфіку, але особливо поширена вона в поезії, що часто пов'язується з вимогами ритму й рими. Разом з тим у названих стилях намітилася тенденція до використання інфінітивів на **-ть** як більш експресивних у різних закликах, політичних лозунгах, у функції наказового способу, у заголовках творів» (БІЛОДІД 1973: 333–334). Автори підручника «Стилїстика української мови» тільки в характеристиці розмовного стилю торкаються специфіки функціонування інфінітивних форм. На їхню думку, «у системі дієслівних форм виділяють кілька таких, що мають розмовну конотацію. Це ... інфінітивні форми на **-ть**: співать, ходить, робить...» (МАЦЬКО 2003: 293).

Визначенню стилістичного навантаження повної і короткої форм інфінітива в мові творів української літератури присвятив дослідження М. М. Пилинський (1961). Автор, не заглиблюючись в історію розвитку інфінітивних форм, стверджує, що «вже побіжний перегляд поетичних творів різного часу, різних авторів і різних жанрів показує, що в українській поезії коротка форма інфінітива д у ж е п о ш и р е н а » (розрядка М. П. – В. Д.)» (ПИЛИНСЬКИЙ 1961: 58). Що означає «дуже поширена»? На підтвердження цієї думки у статті мовознавець наводить такі цифрові дані: в «Енеїді» І. Котляревського форми на **-ть** становлять до 65 % усіх інфінітивів, у «Наталці Полтавці» – до 20 %; у творах П. Гулака-

Артемівського – до 75 %; у творах Т. Шевченка – до 50 %; у збірках І. Франка «З вершин і низин» і «Мій ізмарагд» – до 40 %, у збірці «Зів'яле листя» – до 30 %; у повісті І. Нечуя-Левицького «Микола Джеря» – до 65 %; у першій частині «Fata morgana» М. Коцюбинського – до 9 %, а в другій – до 20 %; у п'єсі «Загибель ескадри» О. Корнійчука – до 27 % (ПИЛИНСЬКИЙ 1961: 57–65).

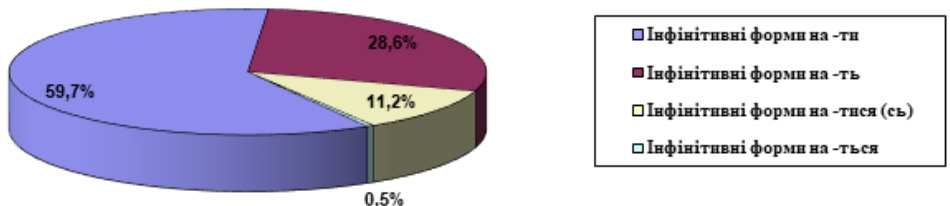
Автори академічного «Курсу історії української літературної мови», розглядаючи паралелізм інфінітивних форм, зазначають, що «у творах Т. Шевченка в цілому кількісно переважає форма на **-ти** ... у Є. Гребінки і П. Гулака-Артемівського виразно переважають форми на **-ть**, у прозі Г. Квітки-Основ'яненка виступають майже виключно форми на **-ти**. На основі проведеного аналізу зроблено висновок: форма інфінітива на **-ть**, широко вживана в поезії першої половини ХІХ ст., хоч здебільшого і не мала спеціального стилістичного навантаження, проте сприймалася як більш типова для книжної, а не розмовної мови (БІЛОДІД 1958: 235). Без жодних статистичних даних автори «Курсу» стверджують, що форми інфінітива на **-ть** майже завжди характерні для п'єс І. Тобілевича (БІЛОДІД 1958: 383). У новому підручнику з історії української літературної мови, де подано короткий огляд мови творів українських поетів і письменників ХІХ і ХХ ст., також без цифрових даних лаконічно коментуються особливості вживання повної чи короткої форми інфінітива: «морфологічні форми в епістолярії Т. Шевченка в цілому збігаються з тими, які представлені в поетичній спадщині. Слід відзначити ... надання переваги ... формі інфінітива на **-ть**» (РУСАНІВСЬКИЙ 2001: 208); «С. Васильченко ... інфінітив уживає переважно з суфіксом **-ть**» (ibid.: 289); «П. Тичина уживає переважно той варіант інфінітива, що кінчається на **-ть**» (ibid.: 296).

Г.П. Півторак, здійснивши спеціальне дослідження, визначив причини паралелізму інфінітивних форм та особливості їх функціонування: переплетення і взаємовплив української та білоруської народнорозмовних стихій; традиційно-книжні і діалектні інфінітивні форми аналогічної структури; вплив говірок з паралельними формами на **-ти** й **-ть**; індивідуальні уподобання тогочасних авторів (ПІВТОРАК 1968: 28). Мовознавець довів, що до кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. в українській мові (усній і писемній) уживалися переважно повні форми інфінітива, а «вибір повної чи короткої форм інфінітива в обох цих [українській і білоруській] мовах ніколи не визначався стильовими особливостями творів, що було своєрідним правилом для староросійської мови аж до кінця ХVІІІ ст.» (ibid.: 28). Однією з головних причин поширення паралелізму у використанні повної і короткої форм інфінітива у ХІХ ст. Г.П. Півторак вважає становлення літературної мови на основі південно-східного наріччя, якому, зважаючи на контакти з говорами російської мови, були притаманні форми на **-ти** і **ть**, а набуття короткими формами стилістичного навантаження відбувалося через їх використання поетами й письмен-

никами, рідним говіркам яких такі форми не властиві (ПІВТОРАК 1974: 41). Діахронний аспект проблеми презентують дослідження Н. Примушко, яка довела, що «інфінітивні форми з основами на гортанний **г** та задньоязиковий **к**, засвідчені в пам'ятках XVII–XIX ст. з території Середньонаддніпрянщини, поєднують як давні риси, так і новотвори. <...> Інфінітиви на **-гти**, **-кти** функціонують у говорах північного, південно-східного й на значній території південно-західного наріччя і становлять норму сучасної української літературної мови» (ПРИМУШКО 2009: 24), та О. Бондаренка і В.В. Денисюка, які простежили функціонування інфінітивних форм у творах полемічного дискурсу української мови кінця XVI – початку XVII ст., зокрема висновували, що «переважання в полемічних творах інфінітивів на **-ти** свідчить про збереження праслов'янської форми, якій, проте, починає складати конкуренцію форма на **-ть**, нічим стилістично не позначена» (БОНДАРЕНКО, ДЕНИСЮК 2018: 12).

Спеціальної ґрунтовної розвідки мови творів Миколи Бажана ще немає. Зокрема, М.М. Пилинський у дослідженні коротко зауважує: «Майже так само широко як у своїй оригінальній творчості, так і в художніх перекладах, використовують коротку інфінітивну форму М. Бажан, А. Малишко та ін. Це урізноманітнює звучання української поетичної мови» (ПИЛИНСЬКИЙ 1961: 61). В.М. Русанівський проаналізував твори М. Бажана (РУСАНІВСЬКИЙ 2001: 304–311), хоча про функціонування інфінітивних форм не згадав узагалі.

Проведені нами кількісні підрахунки інфінітивних форм засвідчують, що М. Бажан у поезіях надає перевагу повній формі на **-ти** – 495 уживань, короткою формою він послуговується майже вдвічі рідше – 237 уживань. Інфінітиви з часткою **-ся** (**-сь**) також засвідчують переважання повної форми над короткою: 93 на **-тися** (**сь**) проти 4 на **-ться**. Загалом маємо 71 % повних інфінітивних форм проти 29 % неповних (див. діаграму 1).

Діаграма 1
Уживання інфінітивних форм у поезіях М. Бажана

Дослідження поетичних творів Миколи Бажана засвідчує яскраві приклади майстерного використання обох інфінітивних форм. Принагідно зазначимо, що не в усіх поезіях ужито інфінітивні форми, а в деяких їх ужито один-два рази. Як зазначає В.М. Русанівський, поезії Миколи Платоновича позначені «глибиною філософського узагальнення суспільних явищ, виразністю образів і своєрідним ритмом, що є організаційним началом мовного матеріалу» й написані ямбом (переважно епічні) чи амфібрахієм (лірико-філософські) (РУСАНІВСЬКИЙ 2001: 305). Однак віршовий розмір тут не відіграє помітної ролі, хоч досить часто поет послуговується короткими формами саме для рими, напр.: Він виріс ривками, він поштовхом гнав свою *плоть*, // Щоб цупко й жадібно *вчепитися* в небо і в надра. // *Протнути* чорнозем, і сірий лупак *розколоть*, // Й бруньки *наливати* напружені й повні, мов ядра (БАЖАН 1984: 223); На рубежі судьби чапів і мучивсь так, // Таку нестерпну ніс в естві своєму міць, // Що краще *виповзти* з гранатою під трак, // На всохлу землю *впасти* горілиць, // Щоб остаточно в небо *зазирнуть*, // А потім – хруск, лахміття, каламуць (БАЖАН 1984: 621–622).

Повні форми також є засобом ритмомелодики, напр.: Здається, досить раптом *завернути*, // *Піднятися* по сходах в тишину, // Щоб знов *торкнутися* порвану струну // І музику замовкну знов *почути* (БАЖАН 1984: 589); В собі, як в келії трухлявій, *замикатися*, // І *уникати* стріч, і слів гучних *лякатися*, // І ветхі думи слідом за собою, // Як тінь од тіні, нудно *волокти*? // Невже отак брестимеш далі *ти* // Дорогою своєю життєвою? (БАЖАН 1984: 596).

Коротка форма позначена більшою імперативністю порівняно з повною. Це досить чітко простежується в досліджуваних поезіях, де коротка форма є ознакою експресії, чіткості, вимогливості до себе й інших, категоричності, наказовості, напр.: Бійцям не можна *спать* на варті, // *Плекать* утому на лиці (БАЖАН 1984: 57); Тебе до пня, // до дна тебе, до краю // *Всю вичерпать* і *розітнути* суть. // Тебе, немов мету і жертву, розкриваю // Й не можу до кінця *збагнуть* (БАЖАН 1984: 112); І *жить* – це значить *жить* (БАЖАН 1984: 136); Пекарні *завантажить*, // *відкрити* крамниці хлібні, // Щоб справі комунізму // карбованець служив (БАЖАН 1984: 171); *не вірять* людям – твій щоденний труд (БАЖАН 1984: 437).

Пор. категоричність двох сусідніх суджень: *Трясти* рабів – це не грабїж, // *Вбивать* рабів – для них наука (БАЖАН 1984: 239).

Як заклик до боротьби М. Бажан використовує Шевченкові слова з інфінітивами на *-ть*: А щоб *збудить* // Хиренну волю, треба миром, // Громадою обух *сталить*, // Та добре *вигострить* сокиру, // Та й заходиться вже *будить* (БАЖАН 1984: 352).

Наслідуючи традиції Великого Кобзаря, Микола Бажан у поезії «Данило Галицький» в уста галицького князя також вкладає заклик-

утвердження: Хай світ вчуває в цій гучній ясі, // *Що не владичить* німцям на Русі! (БАЖАН 1984: 253).

Інфінітиви на **-ть** поет використовує в конструкціях із прямою мовою, напр.: Скажу вам одверто за роту мою: // Як *гинуть*, то *гинуть* зручніше в бою (БАЖАН 1984: 51); Ми не вмремо, Сергію, ми не можемо // *Вмирать* тоді, коли потрібно *жить*! // Ми знаємо, що ми їх переможемо, // Навчившись *нищить*, вмюючи *творить* (БАЖАН 1984: 140); – Ех, чорт візьми, правду сказавши, // так хочеться *жить* і *жити* (БАЖАН 1984: 156).

Проте чіткого розмежування у використанні тієї чи тієї інфінітивної форми в конструкціях із прямою мовою немає, пор. наступний контекст, де коротку форму використано тільки через вимоги рими: Зломилася голосу кована *мідь*: // – Ми мусимо станцію *залишити*. // Її *боронити* немає в нас сил (БАЖАН 1984: 60).

Інколи значення форми на **-ть** підсилюється займенниковими словами: Де вільно *ставити* // крапки сухого кроку // І не *боятися* // крапок над власним «і», // *Писать* собі, *читать* собі свій вирок (БАЖАН 1984: 86).

Повну інфінітивну форму використовує Микола Бажан для градації, намагаючись передати внутрішній стан героя, напр.: Криком би груди *роздерти*, // *Роздряпати* зойком ніч, // Та вміє *зустріти* смерть він – // Не *впасти*, не *клякнути* ниць. // Стогоном *скорчити* б ребра, // *Розчавити* серце в руках, // Та очима в очах не *жебрав* // І милості не *шукав* (БАЖАН 1984: 47).

Поет удаю поєднує повну і коротку форми: коротка змушує читача бути в напрузі, а повна – ніби вихід із цієї ситуації, висновок. При цьому він використовує і паралельні форми того самого дієслова для передачі напруження дії, коли кількома словами потрібно показати динаміку почуттів, настроїв: І часто // *приходить* // мара Достоевського // До Гамлета в гості // *лякати* вночі, – // *Лякати* і *загрожувати*, *мучити* і *кликати*, // Дарма не *розводиться*: *бути* чи не *бути*?.. // А Гамлету легше *вкусити* свій лікоть, // Ніж *стати* на гостем *накреслену* путь... (БАЖАН 1984: 116); Я одна отут. // *Забули попередити*? Не хотіли // з собою *брати*?.. // Павле, як же ти... // Не *скрикнути*. // Ще раз *зібрати* сили. // Не *тратити* часу. // З Харкова *піти* (БАЖАН 1984: 449).

М. Бажан був дитячому своїй епохи. Писав він про радянську дійсність, намагаючись прикрасити її хоч у поезіях, створити за допомогою мовних засобів опозицію «прекрасного» радянського «негативному» закордону. Наприклад, протягом усього вірша «Імобе з Галаму» ми не подибуємо інфінітивних форм, натомість у висновку повна форма несе основне семантичне навантаження всієї строфи: *Бути* негру // самому // самумом, // *Бути* негру не рабом, а бійцем, // І повстання багряним шумом // *Вдарити* блокаду в лице (БАЖАН 1984: 56).

Поет був глибоко переконаний, що радянському народові ніщо не може стати на заваді побудувати щасливе комуністичне майбутнє. Передати

такі настрої допомагають короткі інфінітивні форми, напр.: О так! Ми знаєм норів // зміїної породи // І вмієм *вирвать* жала // із пащ підповзглих змії! // Ми вміємо *розплутать* // їх фраз і діл сувої, // Ми вміємо *підіймати* // народ для боротьби (БАЖАН 1984: 168). У третьому випадку М. Бажан ужив форму на **-ти** для того, аби показати, що боротьба ще не скінчилася. Цьому також сприяє видове розрізнення: *підіймати* – дієслово недоконаного виду, вказує на тривалу дію, а *вирвать* і *розплутать* – дієслова доконаного виду.

Отже, використання Миколою Бажаном інфінітивних форм на **-ти** і **-ть** засвідчує переважання літературно нормативної повної форми, однак чіткої стилістичної диференціації не спостерігається: обидві форми автор використовує з певним стилістичним навантаженням та для ритмомелодики, проте інфінітиви на **-ти** вжито ще як нейтральні лексико-граматичні одиниці.

Література

- БАЖАН 1984 = БАЖАН М. Твори: В 4 т. Т. 1: Поезії та поеми. 1923–1983. Київ, 1984.
- БЕВЗЕНКО 1978 = БЕВЗЕНКО С.П. та ін. Історія української мови. Морфологія. Київ, 1978.
- БІЛОДІД 1958 = БІЛОДІД І.К. (ред.). Курс історії української літературної мови: У 2 т. Т. 1. Київ, 1958.
- БІЛОДІД 1973 = БІЛОДІД І.К. (ред.). Сучасна українська літературна мова. Стилїстика. Київ, 1973.
- БОНДАРЕНКО, ДЕНИСЮК 2018 = БОНДАРЕНКО О., ДЕНИСЮК В.В. Інфінітив у полемічному дискурсі кінця XVI – початку XVII ст. // Науковий часопис Східноподільського лінгвокраєзнавчого центру: зб. наук. праць студентів, магістрантів, викладачів. Умань, 2018. Вип. 7. 9–13.
- ВАЩЕНКО 1958 = ВАЩЕНКО В.С. Стилїстичні явища в українській мові. Харків, 1958.
- ДЕНИСЮК 2013 = ДЕНИСЮК В.В. Історична граматика української мови. Морфологія. Умань, 2013.
- ЖОВТОБРЮХ 1980 = ЖОВТОБРЮХ М.А. та ін. Історична граматика української мови. Київ, 1980.
- КОЛОЇЗ 2023 = КОЛОЇЗ Ж. Історична фонетика і граматики української мови. Кривий Ріг, 2023.
- КРИЖАНІВСЬКА 2010 = КРИЖАНІВСЬКА О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики. Київ, 2010.
- КУПЧИНСЬКА, ПЛЕЦЬКИЙ 2014 = КУПЧИНСЬКА З., ПЛЕЦЬКИЙ В. Історична граматики української мови. Львів, 2014.
- МЕДВЕДЄВ 1964 = МЕДВЕДЄВ Ф.П. Нариси з української історичної граматики. Харків, 1964.
- ПИЛИНСЬКИЙ 1961 = ПИЛИНСЬКИЙ М.М. Значення повної і короткої форм інфінітива в мові творів української художньої літератури // Українська мова в школі, 1961. № 6. 57–65.

- ПІВТОРАК 1968 = ПІВТОРАК Г.П. Форми інфінітива в українській мові // Мовознавство, 1968. № 4. 25–36.
- ПІВТОРАК 1974 = ПІВТОРАК Г.П. Морфологія інфінітива в східнослов'янських мовах. Київ, 1974.
- ПРАВОПИС 2019 = УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС. Київ, 2019.
- ПРИМУШКО 2009 = ПРИМУШКО Н. Морфологія інфінітива з основами на гортанний і задньоязиковий за пам'ятками староукраїнської мови // Українська мова, 2009. № 2. 21–25.
- РУСАНІВСЬКИЙ 2001 = РУСАНІВСЬКИЙ В.М. Історія української літературної мови. Київ, 2001.

Functioning of full and short forms of the infinitive in the poetry by Mykola Bazhan. The article analyzes the poems of the Ukrainian poet of the 20th c. Mykola Bazhan in the aspect of the functioning of infinitive forms. It was concluded that the artist prefers full forms of the infinitive, which, like short ones, in contexts realize one or another stylistic function, but, unlike short ones, they can also be neutral textual units. The short form implements the author's imperative, it is a sign of expression, clarity, categoricalness, imperativeness. A significant number of uses of the short form is determined by rhyme.

Keywords: infinitive, full form, short form, stylistic function, poetic discourse